

Ivan Basić

ELITE I ARHITEKTURA

XIII. međunarodni kolokvij Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek - Elite i arhitektura u srednjemu vijeku i 8. sastanak međunarodnoga odbora za izradu Korpusa europske arhitekture prvoga milenija
Motovun,
1.-4.6.2006.

U neveliku nizu stručnih skupova specijaliziranih za povijest umjetnosti, organiziranih u Hrvatskoj, redovitost održavanja praćena zavidnom razinom na kojoj se odvijaju više je iznimka nego pravilo. Upravo stoga motovunski skup u tom nizu zauzima sasvim osobito mjesto. Mada se okupljanje plejade stručnjaka i "sinkronizacija" njihovih znanstvenih preokupacija oko zadane teme u pravilu pokazuje pravim pothvatom, MIC za kasnu antiku i srednji vijek već se dulje od desetljeća uspješno nosi s ovom zadaćom, priskrbivši Motovunu, već gotovo tradicionalnom sjedištu godišnjeg kolokvija, ugledan imidž mjesta susreta međunarodnih autoriteta za kasnu antiku i srednji vijek. Ovogodišnjom temom sudionici kolokvija postavili su si zadatak istražiti kompleks odnosâ između vodećih slojeva srednjovjekovnoga društva i njihova opredmećenja, na različite načine, u umjetnosti građenja. Kolokvij je otvoren uvodnom riječju domaćina Miljenka Jurkovića, koji je upoznao sudionike s odlukama vezanim uz izradu *Korpusa europske arhitekture prvoga milenija*. Prvu sesiju započeo je Christian Lauranson Rosaz izlaganjem u kojem je na primjeru Clermonta - jednog od centara

nekadašnje središnje Galije - pokušao rekonstruirati ulogu dvojice biskupa-graditelja: Namacea (5. st.) i Étiennea II. (10. st.). Problematizirana je njihova uloga kao pripadnika društvene elite, s pretpostavkom da je naručitelj nekog djela - kao glavni pokretač, *spiritus movens* - ujedno i njegov duhovni otac. Značenje te dvojice prelata za postanak i razvoj katedrale u Clermontu rasvijetljeno je na temelju djelâ Grgura iz Toursa iz 6. stoljeća te đakona Arnauda iz 11. stoljeća. Fabio Scirea u žarište je svoga izlaganja postavio crkvu San Colombano u Vaprio d'Adda, gradiću istočno od Milana. Iznio je niz elemenata (arhitektonska struktura, skulptorski i slikarski program) prema kojima pretpostavlja da su crkvu osnovali članovi templarskog reda u 12. stoljeću, interpretirajući je tako kao elitnu narudžbu, determiniranu između ostalog i lokalitetom kroz stoljeća prožimanim utjecajima iz različitih domena. Flavia de Rubeis se u svom izlaganju usredotočila na problem poveznica i razdjelnica između arhitekture i elite sagledanih iz perspektive epigrafske proizvodnje, odnosno epigrafije kao ekskluzivnog biljega pojedinih segmenata društva. Posebno je upozorila na fenomen "eklezijaci-

je" pisane riječi kao posljedicu dezintegracije Carstva i njegovih tradicija, ali i svojevrnog monopola Crkve. Ne prihvaćajući Petruccijev termin "interiorizacije" epigrafije u ranomu srednjem vijeku, F. de Rubeis je istaknula nekoliko primjera vanjskih natpisa, uglavnom svjetovnih naručitelja iz 8. stoljeća. Zanimanim ulogama elite u srednjovjekovnoj panonskoj Hrvatskoj bavio se Vladimir Goss. On je ocrtao kampanju čiji su ideatori, u predvečerje tatarske invazije 1241., bili zagrebački biskup Stjepan II. i herceg Koloman, brat Bele IV. Difuzija gotike prati se na projektima ove dvojice moćnih protagonista u Čazmi, Medvedgradu i Zagrebu (Stjepanova kapela), a u kontekstu planiranog ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve pod vodstvom Stjepana II. iznesen je i prijedlog prepoznavanja nekih odjeka ovog programa u skulptorskim ostvarenjima iz Splita. Posebno je zanimljiv primjer crkve u Gori, ranogotičkog zdanja čiji je barokni plašt otpao nakon bombardiranja 1991., otkrivajući izvornu gotičku strukturu. Crkvu je, prema riječima V. Gossa, moguće u potpunosti rekonstruirati izvornim materijalom: njezini fragmenti, uredno numerirani, nalaze se pohranjeni u jednoj garaži (sic). Drugu sesiju kolokvija otvorila je Vinni Lucherini izlaganjem koje je bilo pokušaj rekonstrukcije nekadašnjega episkopalnog kompleksa u Napulju, otežan gotovo potpunom odsutnošću arheološkog materijala. Pretrpjevši čitav niz izmjena (uključujući i naslovnika), katedrala Konstantinova vremena, naime, danas postoji samo kao bočna kapela gotičke prvostolnice. Temeljeći stoga svoje istraživanje na raznim narativnim izvorima lokalnog karaktera, V. Lucherini upozorila je na prožetost crkvene i svjetovne sfere pri definiranju arhitektonskih i skulptorskih forme najvažnijega gradskog spomenika prije

1000. godine. Eduardo Carrero analizirao je korpus biskupskih palača na Pirinejskom poluotoku srednjega vijeka. Biskupske palače podložne su brojnim preinakama koje trpe zbog specifičnih želja pojedinih prelata. Izlaganje je - uz neizbježan konstruktivni i oblikovni aspekt čitave niske ovih u velikom broju očuvanih palača - dobrim dijelom bilo posvećeno njihovu simboličkom potencijalu, budući da u njima biskupov prestiž unutar srednjovjekovnog grada nalazi svoj ponajbolji odraz. Zanimljivo je bilo pratiti varijacije u oblikovanju biskupskih palača u slučajevima produljenih nesuglasica između biskupa i kanonikâ: te su suprotnosti često bile izražene u osobitostima izgradnje pojedinih središta moći unutar grada. Riccardo Belcari iznio je u opsežnom izlaganju nova saznanja o samostanskom sklopu San Quirico di Populonia, značajnom za proučavanje kulturnih tradicija područja grada Luke. Arheološka istraživanja provedena ondje posljednjih nekoliko godina iznijela su na svjetlo dana malen sklop sačinjen od crkve flankirane klaustrom i samostanskim objektima. Sâmo crkveno zdanje posjeduje složenu stratigrafiju, još uvijek ne u potpunosti rasvijetljenu (dio diskusije druge sesije kolokvija bio je posvećen tom problemu). Clementina Rizzardi pokušala je identificirati mrežu crkvenih institucija nastalih oko 1000. godine pod više ili manje direktnim carskim patronatom u padsko-jadranskom području, posebno se zadržavši na primjeru Ravenne. Sažimajući spoznaje ranijih istraživača ovog područja, C. Rizzardi ponudila je profil opatije u Pomposi kao paradigmu čitavoga šireg kompleksa na kojem su se sučeljavale koncepcije Crkve i Carstva, opredmećene (kao i u starim ravenatskim crkvama, u S. Pietro in Vincoli i drugdje) u svojevršnom usklađivanju tradicijskih oblika,

posvećenih drevnošću, s novim tendencijama. Fabrice Foucher izlagao je o karijeri Adalharda, bratića Karla Velikog i značajnog protagonista državne i vjerske politike Carstva za vladavinâ Karla i njegova nasljednika Luja Pobožnog. Istaknuta je Adalhardova reformatorska i misionarska uloga kad je službovao kao opat u Corveyu. Izlaganje nadopunjuje naše spoznaje o ovom izuzetno važnom spomeniku, budući da samostanska regula Corveya iz Adalhardova pera jamči pouzdan uvid u realnost redovničkog života u početku 9. stoljeća; s druge strane pruža, kao svojevrсна narativna glosa, suvremenu nadopunu znamenitomu planu Sankt Gallena. Jasna Jeličić Radonić bavila se u svom izlaganju profilom Salone u vrijeme biskupa Hezihija (405.-426.). Tada grad, pod vodstvom energičnoga prelata (koji je u kontaktu, između ostalih, s papom Zosimom i Ivanom Zlatoustim), proživljava obnovu, u duhovnoj i materijalnoj sferi. O njoj, uz poznati posvetni natpis u mozaiku nove Hezihijeve katedrale (“Nova post vetera...”),

svjedoče i natpisi s gradskih vrata, koji govore o obnovi salonitanskih bedema i kula za careva Teodozija II. i Valentinijana III. J. Jeličić Radonić natpise je pronašla u sekundarnoj funkciji, a u svom je izlaganju iznijela i prijedlog izvornog izgleda dijela gradskih bedema, sada precizno utvrđenog arheološkim istraživanjima. Arheološkoj tematici posvetila se i Jana Kubková Maržiková, donoseći temeljitu arheološku sliku državnih središta Velike Moravske (Mikulčice i Staré Město) iz 9. stoljeća i Češke (Prag), koja ju je na dijelovima teritorija zamijenila u 10. stoljeću. Notirajući grobne priloge na tim lokalitetima J. Kubková Maržiková upozorila je na procese društvene stratifikacije prvobitnih slavenskih država uočljive kroz fenomen privilegiranog ukopa. Ipak još uvijek postoje brojne nepoznanice u identifikaciji elita koje su bile korisnici tih ukopa, posebno onih iz 9. stoljeća. Rémi Oulion govorio je o fundacionalnim ispravama toskanskog samostana S. Salvatore al Monte Amiata. Prema legendi nastaloj u

11. stoljeću, samostan svoj osnutak duguje langobardskom kralju Ratchisu (744.-749.), što je na prvi pogled potvrđeno ispravama Ratchisa i njegova nasljednika Aistulfa. Kasnije je vjerodostojnost ovih akata pobijena, a R. Oulion nastojao je objasniti kontekst u kojem su oni u 11. stoljeću falsificirani, u svjetlu gregorijanske obnove koja je - u duhu vremena prožetog papinskom samosviješću - osnivača samostana radije vidjela u pobožnom i ortodoksnom Ratchisu nego u Crkvi zazornom Aistulfu, stvarnom utemeljitelju. Nikola Jakšić težište je zanimanja usmjerio k osobi prokonzula Grgura, elitnog naručitelja ciborija zadarske katedrale iz prve polovice 11. stoljeća. Vodeći se spoznajama I. Petricolija i proširujući vlastita ranija istraživanja, N. Jakšić osnažio je povezivanje ovog čvrsto datiranog spomenika sa "zadarsko-splitskom" skupinom ranoromaničke skulpture, kojoj pripadaju poznati reljef kralja iz splitske Krstionice te pluteji iz Sv. Nediljice u Zadru. Uočivši analogije s pojedinim motivima iz skupine među spomenicima Solina (čime dodatno potkrepljuje mišljenje I. Fiskovića o solinskom podrijetlu reljefa s prikazom vladara), ali i Grada, Pompose i S. Pietro in Vincoli, postavio je ovu radionicu u širi kontekst difuzije novoga stilskog izraza, oprimjerenog pregradnjom bazilike u Akvileji za patrijarha Poponea 1031. godine. Lucca Fabri svoju je pažnju usmjerio rekonstrukciji veronske crkve S. Giovanni in Valle u 12. stoljeću, prouzročenoj potresom. Prati se uloga biskupa Bernarda iz Brescie, koji je obnovu crkve iskoristio kao priliku za opredmećenje svoga reformatorskog djelovanja u kamenu. L. Fabri pokazuje dvojak značaj ovog zahvata: osim arhitektonsko-skulptorskih inovacija prožetih programatskim naručiteljevim težnjama veliku su ulogu odigrale i same forme za ovu priliku upos-

lene radionice, koje će kao omiljene u Veroni perzistirati u stoljećima koja slijede. Pored radnog dijela, domaćini su kolokvija za sudionike organizirali razgledavanje povijesne jezgre Poreča, gdje ih je konzervator Ivan Matejčić - što *in situ*, što tijekom nekoliko kraćih predavanja u auli biskupske palače - upoznao s antičkom i ranokršćanskom topografijom grada, najnovijim arheološkim i konzervatorskim zahvatima. Istog, trećeg dana kolokvija održan je redoviti sastanak Međunarodnoga odbora za izradu Korpusa europske arhitekture prvoga milenija. Uslijedila je posljednja sesija kolokvija, sačinjena od dva izlaganja. Mladen Ančić govorio je o srednjovjekovnim naseobinama u Kašiću i Dolcu kod Zadra, na kojima su u 9. stoljeću podignute šesterolisne, kasnije preinačene crkve. Baveći se kasnijim životom tih dvaju kompleksa, M. Ančić ponudio je novo čitanje njima prigradenih objekata, ranije smatranih samostanima, interpretirajući ih kao *curiae* - kraljevski posjed novoga tipa koji nastaje u 14. stoljeću (70-ih godina 14. stoljeća u Kašiću boravi herceg Karlo Drački). Posebno je zanimljiva Ančićeva pretpostavka kako su obje šesterolisne crkve u 14. stoljeću bile oslonac koji je revizorima nekadašnjih kraljevskih imanja u Dalmaciji (dezintegriranih paralelno sa slabljenjem kraljeve moći od druge polovice 13. stoljeća) poput kakva vizualnog repera označavao njihovu lokaciju. Miljenko Jurković pristupio je razmatranju graditeljske aktivnosti krčkih biskupa i knezova u 12. stoljeću, sagledane u kontekstu prisutnosti reformiranih benediktinaca na otoku, ali i u kontekstu novoosnovane zadarske metropolije (1154.), što će uputiti dugotrajne stilske utjecaje Zadra na Kvarneru. Te utjecaje M. Jurković detektira već na vrlo ranim objektima u Krku, Puntu, Glavotoku, Dobri-

nju i Košljunu. Izlagač upozorava i na ulogu krčkih knezova (budućih Frankopana), koji su u sprezi s benediktincima i krčkim biskupom Ivanom osigurali plodno tlo za graditeljski *boom* 12. stoljeća. Štoviše, odjek “posebnih odnosa” između kneževske obitelji i biskupa Ivana M. Jurković traži i u dvostrukoj funkciji Doppelkapelle Sv. Kvirina u Krku, u kojoj se sabiru funkcije biskupske palatinske kapele i portika (na tragu tradicije Westwerka) u koji je predstavnik svjetovne vlasti imao pristup. Nakon redovite diskusije o posljednjim izlaganjima kolokvij je zaključen promocijom dvanaestog sveska časopisa *Hortus Artium Medevalium*, uz popratnu riječ M. Jurkovića, Chr. Lauransona Rosaza i N. Jakšića. U dijalozima koji su pratili pojedine sesije svojim su se priložima naročito istaknuli F. de Rubeis, M.

Jurković i N. Jakšić. Kolokvij je, opsegom nešto skromniji nego inače (16 izlaganja), protekao u opuštenoj, gotovo intimističkoj atmosferi, prožetoj strukovnom, ali i izvjesnom međugeneracijskom bliskošću, koju je u svojoj završnoj riječi posebno podvukao N. Jakšić. Budući da je nedavno u Barceloni održan znanstveni skup koji središnju temu dijeli s ovim motovunskim (ali s većim naglaskom na razdoblje kasne antike),¹ M. Jurković je najavio da bi se akta obaju skupova mogla objediniti u istom svesku. Usprkos proverbi-jalno nepovoljnom predznaku toga broja, koji su kroz šalu spominjali neki sudionici, ovaj trinaesti motovunski “kasnoantičko-srednjovjekovni” skup bez ostatka opravdava visoke standarde postavljene dosadašnjom tradicijom i stečenim ugledom.

¹ *Seminari Internacional sobre Èlits i Arquitectura a L'Antiguitat tardana*. Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Barcelona, 19.-20. 4. 2006.